

ОСНОВНА ШКОЛА У МОРИЊУ НА НАРОДНОМ ЈЕЗИКУ 1803—1918.

Школа у Морињу је отпочела са радом далеке 1803. године, у оним бурним временима превирања, ратова и буна, када су се за изазовну Боку већ увелико отимали моћни владари.

Појава основне школе на народном језику у крају у којем се жели очувати национални интегритет, национална свијест и свијетла традиција у тако критичним временима представља догађај од непроцјенљиве важности.

Управо у томе се састоји наша намјера да отргнемо од заборава појаву ове школе, и да расвијетлимо, колико је то у нашој моћи, значајне догађаје везане за њен развој у периоду од 1803. до 1918. године.

Такође, жеља нам је да истакнемо изузетан напор оних храбрих и поносних људи, који су напуштали своју драгу Боклу и одлазили по далеким морима свијета, нападали се узорима са стране, са свим оним што је корисно и узвишено; опет се враћали и ту природну ризницу обогаћивали трајним људским vrijедностима од којих школа на народном језику представља најдрагоцјенију.

Желећи, заправо, да одговоримо на питање: да ли је школа у Морињу у периоду од 1803. до 1918. године представљала језгро националне свијести и интегритета и како се одвијао њен развој, морали смо се послужити свим оним материјалом који би нам у томе био од користи.

Због оскудности сачуваног архивског материјала било је неопходно узети у обзир све оно што нам иоле може помоћи при одговору на ово питање; као што су подаци везани за друге школе и догађаје у периоду од 1803. до 1918. а такође и неопходна педагошка литература.

Хронолошки излажући догађаје, везане за школу и њен развој, било је неопходно осврнути се на историјске догађаје и друштвено-историјске прилике у датом периоду, јер школа

као друштвена институција, увијек је представљала било друштва у којем је настала и развијала се.

Овај рад треба схватити као скроман покушај да се бар мало расвијетли ова тема, која је, нажалост, потпуно занемарена и о којој до сада није опширније писано, и да на тај начин покушамо да истакнемо огромни значај ове школе, који је остао непознат широј јавности.

I. ОПШТА ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКА ОБИЉЕЖЈА ВРЕМЕНА У БОКИ КОТОРСКОЈ У ПЕРИОДУ ОД ОСНИВАЊА ШКОЛЕ У МОРИЊУ ДО 1918. ГОДИНЕ

Предмет овога истраживања јесте историјско-педагошки преглед рада и живота школе у Морињу у периоду од њеног оснивања (1803) до распада Аустро-Угарске Монархије и уједињења наших народа у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (1918. године).

С обзиром да се у наслову теме појављује термин „на народном језику“, који би евентуално могао изазвати одређена термилошка двоумљења, сматрамо да је потребно разјаснити његово значење, и указати на његову правилну употребу.

Славко Мијушковић у тексту: „Борба за српски језик у Котору за вријеме аустријске владавине“ дословце каже овако: „За наш народни језик у старијим списима најчешће се јавља назив „српски“, али се понекад налази и на израз „илирски“; исто тако и у документима писаним на латинском и италијанском језику јављају се оба израза, који се негде потпуно изједначују: »lingua illirica ossia serviana«. Некад, преведећи српски текст у којем стоји „српски језик“, италијански преводилац употреби »lingua illirica«; тако у једном документу текст „...ни разумјети друго слово него српско“ преведен је са »non potiamo leggere she il solo illirico« (Државни архив Котор: ДАК, УП, фасц. 132, стр. 174, 176). А има и обрнутих случајева; када у италијанском тексту стоји »serbo« или »serviano«, у одговарајућем српском стоји „илирски“ или „илирически“. У документима XIX вијека, поред наведених израза, за наш народни језик се налази и на друге »lingua slava«, »lingua slavo-dalmata«, »lingua serbo-dalamata«, »lingua slavo-serba«, са одговарајућим преводима на наш језик. Назив „српско-хрватски“ у которским списима јавља се тек 70-их година XIX вијека, и то упоредо са називом „српски“.¹

¹ С. Мијушковић, Борба за српски језик у Котору за вријеме аустријске владавине, Историјски записи, књ. XXII, св. I, Титоград, 1965, стр. 6.

Дакле, када се узме у обзир чињеница да су школе у Боки Которској, прије морињске, биле гуњинске школе са јасно одређеном функцијом у смислу однарођивања и покоривања страном господару; да су то биле школе у којима се учило и мислило на латинском или италијанском језику, онда није тешко закључити шта је то школа на народном језику, од каквог је значаја за народ и како је тешко одржати у таквим временима.

Према томе школа у Морињу, у којој се непрекидно од оснивања употребљавао наш народни, српскохрватски, словенски језик, који се изражава ћириличким писмом, представљала је најмоћнијег борца за очување и одржање народне традиције и националне свијести.

Развитак и значај ове школе на народном језику у Боки Которској никако не можемо сагледати уколико не истакнемо и неколико општих друштвено-историјских обиљежја времена у периоду од оснивања школе у Морињу до 1918. године, јер школа је одувijek била одраз и израз оних друштвено-историјских кретања у којима је настала и битисала.

Године 1797. Наполеонове трупе заузеле су Венецију и на тај начин уништена је Млетачка Република која је Боком Которском владала близу четири вијека (од 1420. до 1797. године). Исте године 17. октобра, миром у Кампформију подијељени су сви млетачки посједи и тада је Наполеон I дао Аустрији Далмацију и Боку Которску за изгубљену Ломбардију.

Бока Которска се нашла у веома тешкој ситуацији. Поред окупације, која јој је слиједила, сложеност ситуације највише се огледала у раздору међу њеним становништвом, које је било диференцирано у погледу вјероисповијести и класне припадности. И када Аустрија први пут окупира Боку, ту ће диференцираност она веома мудро знати да искористи кроз познату максиму „завади па владај“.

Иако је била у сталној ратној опасности, јер је Наполеон немилнице рушио све пред собом, приближавајући се Балкану, ипак је Аустрија за релативно кратко вријеме своје прве владавине у Боки успјела да наметне своју „класну владавину и феудалне привилегије“. Чак и највеће њене присталице брзо су увидјеле сву опасност коју она доноси и све је то проузроковало да 1802. године у Грбљу избије буна која ће трајати пуне двије године — до 1804.

„Грбаљска буна имала је... дубоке социјално-економске мотиве, у првом реду борбу против феудалних привилегија, а одмах затим вјековну тежњу Бокеља за сједињењем са Црном Гором. Аустријска команда у Котору је одмах осетила ове, на први поглед прикривене тенденције, и зато је с оружаном силом угушила ову буну.“²

² К. Милутиновић, Бока Которска 1797—1815, Бока, бр. 8, Херцег-Нови, 1976, стр. 218.

У том критичном времену прсвирања и борбе за превласт над овом територијом, фебруара 1806. године руски адмирал Сењавин улази у Бококоторски залив и тада наступа период руске управе, који ће трајати до 8. јула 1807. године, када је миром у Тилзиту окончан рат између Турске и Русије. Према једној од одлука овог мира Александар I је морао Бокву уступити Французима.

Период руске управе у Боки Которској карактеристичан је по томе што се у то вријеме водила огорчена борба за ову територију између Француза на једној, и Руса, Црногораца и Бокеља на другој страни.

Што се тиче општег расположења народа, можемо слободно рећи да су, како православне општине тако и оне са мјешовитим становништвом радо дочекале Русе, о чему свједочи и једна декларација општинског вијећа Пераста, са датумом од 23. 8. 1807. године, а тиче се руске владавине у Боки.

„Кроз то вријеме с нама се поступало са свом очинском добротом, јер нам нијесу биле повријеђене наше повластице, нити икакве прерогативе наших старих закона, него осталосмо у нашем миру...“

...А када је након седамнаест мјесеци уследио мир између Русије и Француске, били смо на силу, на највећу нашу бол и жалост, препуштени Француској, која је запосјела ову покрајину...“¹

Руски управљачи су се веома коректно односили према становништву у Боки. Настојали су да сузбију сваку нетрпељивост међу народом.

Француска управа у Боки, као што се из поменуће декларације може закључити, нерадо је примљена код Бокеља. Далеко највеће незадовољство изазвала је обавезна регрутација за ратну морнарицу. Огорчење народа расло је и због све већих пореза који су отежавали економске услове живота, а свакако треба поменути да је до тада најјача привредна грана, бокељско поморство, назадовало „услед врло неповољних услова, нарочито због сталних ратовања, гусарске опасности и проскрибовања бокељских помораца“.⁴

Међутим, поред свих ових проблема са којима се борио народ у Боки за вријеме француске владавине, ипак треба нагласити њен позитиван утицај на друштвени живот, јер не треба заборавити да је у овом периоду укинут феудални поредак, прокламована грађанска равноправност и слобода вјероисповије-

¹ П. Буторац, Бока Которска након пада Млетачке Републике до Бечког конгреса (1797—1815), I, рад ЈАЗУ, књ. 264, 1938, 187 (види: К. Милутиновић, оп. цит., стр. 221—222).

⁴ И. Злоковић, Бокељско поморство у вријеме француске окупације Боке (1807—1813), ГПМК, бр. 4, Котор, 1955, стр. 95—110.

сти. Свакако, најзначајнија тековина била је отварање читаоница и школа у којима се настава изводила на народном језику.

Након „одласка Француза из Боке дошло је до оштрих супротности између два противничка тabora: између аустрофила и русофила. Привремена влада и Централна комисија премештају своја седишта из Доброте у Котор, који сада постаје главно упориште русофила, док је баца аустрофила и даље остала Пераст“⁵.

У овим критичним и неизвјесним временима шаљу се изасланици и из једног и из другог тabora, и прије него што ће стићи одговори аустријски генерал Милутиновић добија наређење из Беча да уђе у Котор. Тако је 1814. Аустрија по други пут заузела Боку, којом ће владати дуже од једног вијека, све до 1918. године.

На Бечком конгресу 1815. године и званично је потврђено да Аустрија добије територије раније Млетачке и Дубровачке Републике. С обзиром да је Бока била дио некадашње Млетачке провинције Далмације она и сада остаје у њеном саставу, али под новим господаром.

Другу аустријску владавину карактеришу централизам и апсолутизам, који је највише дошао до изражаја у лику кнеза Метерниха. То је била реакционарна влада, а бокељски народ, навикнут на самоуправу, тешко је могао да се навикне на нове услове који су га гушили и притискивали. Поморство, раније најразвијенија привредна грана, пропадало је усљед огромних дажбина и пореза.

Аустрија је жељела да од Боке створи тврђаву и јаку базу ратне морнарице, а познавајући гордост и храброст Бокеља, толико пута доказану, рачунала је и на њихову помоћ у војним походима. Због тога је одлучила да спроведе обавезну регрутацију, што ће у Бокни изазвати бурна реаковања, а резултат тога су два устанка, 1869. и 1882. године.

Слободарски дух стално је провејавао Боком. Револуционарне 1848. године у Бокни народ диже устанак у Грбљу и испољава своје ослободилачке идеје. Доба народног препорода дошло је до пуног изражаја и у овом крају.

Завршетком првог свјетског рата 1918. године дошло је до распада Аустро-Угарске Монархије. Након више од једног вијека непрекидне аустроугарске владавине, народ Боке Которске дочекао је ослобођење, а 1. децембра 1918. године и уједињење наших народа у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.

⁵ К. Милутиновић, оп. цит., 227.

II. ИСТОРИЈА ШКОЛСТВА И ПРОСВЈЕТЕ У БОКИ КОТОРСКОЈ ДО ОСНИВАЊА ШКОЛЕ У МОРИЊУ

„Под млетачком владавином у Далмацији слабо се што учинило на пољу наставе, а за пучку просвјету ондашња се влада није била нимало заузела. Густа се магла пуког незнаства била у оно доба слегла над народом нашим, а млетачка влада ни да је руком макла, да ту маглу распрши.“⁶

Из наведеног се може закључити колико је школство у доба Млетачке Републике било занемарено и остављено по страни. Још јаснију слику можемо добити ако се позовемо на ријечи далматинског провидура Алвиза Контаринија које упућује Сенату 1761.

„Прво свега чини ми се, да не иде у корист државе предавање наука (humaniora) и знаности поданицима нижих стајежа ове покрајине, и да им се дају јавне службе, него да остану у рођеној својој простоти, и да се баве оним занатима, које су примили од свога почетка.“⁷

Дакле, може се закључити, да власти за вријеме Млетачке Републике нијесу водиле рачуна о школама, а поготову не о отварању школа за широке народне слојеве. Школе које су постојале, биле су или приватне или државне, али на италијанском језику. Котор је већ у XIII вијеку имао своју јавну школу, неку врсту гимназије са шест разреда, и након њеног завршетка баци су најчешће одлазили на италијанске универзитете. Такође, постојале су школе у којима су племићка дјеца и дјеца из имућних породица стицала основну писменост, а одатле су одлазила у Италију, да заврше гимназију и универзитет. Постојао је и велики број школа вјерског карактера, које су се отварале по бенедиктинским манастирима, а касније и фрањевачким.

Из овог кратког прегледа⁸ може се закључити да се настава у Боки Которској, до оснивања школе у Морињу, одржавала на страним језицима (латински и италијански). То су биле туђинске школе са јасно одређеном функцијом однарођивања и држања народа у покорности.

Узимајући у обзир, с једне стране, став млетачких власти у вези са отварањем школа за народ, а с друге стране функцију школа које су постојале у периоду до отварања школе у Морињу (а и касније), да се закључити да је сваки покушај описме-

⁶ А. Strčić, Pučko školstvo u Dalmaciji od godine 1814. do godine 1900, tiskarnica Petra Jankovića, Zadar, 1900, str. 12.

⁷ А. Лазаревић, Развитак пучког школства у Боки Которској, Бокешка штампарија, Котор, 1912, стр. 3.

⁸ У овом раду нијесмо се задржавали на опширном описивању школа на италијанском језику, јер сматрамо да би то могао бити предмет истраживања из области школства на страним језицима у Боки Которској.

њавања на народном језику био од огромног значаја. У малом броју докумената који су сачувани у вези са тим проблемом, помиње се и термин „школа“, мала се о школи у савременом значењу, није говорило све до отварања моринске школе, јер ни једна од њих није била организованог и сталног карактера.

Једна од првих ћириличких школа у Боки Которској постојала је у Рисну. Она се помиње 1704. године. Наиме, у Катастику мјерења рисанског подручја помиње се учитељ Исак »Maestro di scola«. Учитељ Исак је настањен у Рисну са својом супругом, како проистиче из Катастика.⁹

„У Топли код Херцег-Новога по досад познатим подацима постојала је школа на народном језику од 1812. године позната под популарним именом „Троповићева школа“, јер је отворио калуђер Јосиф Троповић. Међутим, један докуменат из 1769. године говори слиједиће: Јефто, син Андрије Николина Јововића из Топле, тужи Јована Константиновића, оба ученици школе, због рањавања ножићем, које се догодило пред вратима школе на Топли. Андрија, отац Јефтов, међутим, напада калуђера Тодора Константиновића, који је био парох, а по свој прилици и учитељ на Топли. Калуђер одустаје од тужбе и предаје предмет на рјешење Суду добрих људи.

Из овог документа наслућујемо да је у то доба била нека школа на Топли. Ово је и разумљиво када знамо да се читава администрација Топалске комунитаци водила на нашем језику и писана је ћирилицом. Према томе, од горуће потребе била је школа на народном језику, ћириличким писменима. Многобројни наши капетани, трговци и свештеници, као кнезови и главари, знали су писати јер њихове потписе срећемо по разним документима и записима.“¹⁰

Такође, вриједно је навести да је у периоду млетачке владавине у манастиру Савини (који је иначе представљао центар окупљања српског становништва Боке) постојала нека врста богословске школе у којој су се спремали за позив свештеника и калуђера.

„1776. у Кртолима (код Тивта) Нектарије Милиновић из Моринџа, калуђер савињски, отвара школу на народном језику — ћириличним писменима. Ова школа трајала је до пала Млетачке Републике (1797. године).“¹¹

⁹ Из нештампаних биљежака Максима Злоковића — Ћириличке школе у Боки Которској.

¹⁰ М. Злоковић, Млетачка управа у Херцег-Новом, Бока, 3, Херцег-Нови, 1971, стр. 35.

¹¹ Из писмене оставштине прота Марка Костића, пароха кртољског (из забилежака Максима Злоковића).

Младен Пригорчевић у свом дјелу: „Манастир Савина у Боци Которској“ (издато у Београду, 1901. године) на страни 76. такође помиње Нектарија Милиновића и за њега каже да је био родом из Моринџа и да је неко вријеме био наставник у Кртолима и Баошћима.

У истом периоду око године 1784. постојала је основна школа у Рисну коју је био отворио Кирил, Јерођакон хоповски.

„Јерођакон Кирил је потписан на једном уговору о сувласништву брода написаном у Рисну 26. октобра 1784. руком Кириловом, а ћириловским писменима. Кирил је остао дуже у Рисну, јер су Ришњани видјели да је учен човјек и задржали су га за учитеља своје дјене. Овог калуђера Кирила спомиње и Митрополит Петар I у својој посланици Ришњанима од 25. априла 1808. године“.¹²

Морињ је био напредно мјесто и од давнина су се људи у њему почели занимати за науку и напредак. Томо Буров Милиновић, значајна историјска личност овога краја,¹³ оставио је податке о свом школовању. Он се родио 1770. године и у својим биљешкама оставио је записано да је „учио кратко вријеме код неког Ђакона у Морињу и за три мјесеца изучио буквар. То му је била сва школа“.¹⁴

Сачувани су подаци о школовању протоснићела Кирила Цвјетковића, који је рођен у Баошићима 1791. године.

„Ја сам до седме године све у родитељском дому пребивао, и тала дође у наше село за учитеља њеки поп Мојсеј из Срема, и отведе ме отац к њему на школу, и после осам дана позван буде от Говерна (гувернера) задарског речени учитељ, а ми сваки својој кући. После малог времена отац мој отиде на морс-цлованије с трговином у Смирну која је у Малој Азији, међутим

¹² П. Шеровић, Један докуменат о сувласништву брода из године 1784. Годишњак Поморског музеја у Котору (у даљем тексту: ГПМК), бр. I, Котор, 1952, стр. 51.

¹³ Томо (или Тома, Томица) Буров Милиновић је рано отишао из Мориња да плови, и након што је обишао Европу, велики дио обала Азије и Африке наставио се у Трсту. Кад су Французи заузели Трст 1809. године Тома Милиновић је емигрирао у Србију гдје је постао Караборђев тобџиџа и тополџаџ.

У Караборђевом Протоколу, 6. марта 1813, № 1155 стоји: „Писато Томи Милиновићу, пушколеју, да начини један кумбус, као што је онај господина Јакова, само да буде с чеперка дужи“ (Милићевић, Б. М., Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба, Београд, 1888, стр. 345). После пропасти Србије Милиновић је живио као избјеглица у Акерману (Бесарабија) гдје је и умро у прољеће 1846. године. Милиновић се до краја живота поносио својим родним крајем и увијек је истицао да је:

„... Родом из Боке Которске,
Од крпаве пахије Рисанске,
Из Мориња мјеста маленога,
Маленога, али честитотога...“¹⁴

¹⁴ П. Шеровић, Томо Буров Милиновић, поморац, војвода у првом српском устанку и писац, Поморски зборник Друштва за проучавање и унапређење поморства Југославије, књ. 3, Задар, 1965, стр. 874.

У Акерману се бавио и писањем. За живота је написао четири дјела од којих су три изгубљена а четврто је штампано његов пријатељ Сима Милутиновић Сарајлија под насловом „Умотворине“.

¹⁵ П. Шеровић, Томо Буров Милиновић..., оп. цит., стр. 871.

а мој робак Алекса би произведен за свјанченика и по налогу његова оца отвори школу за учити дјецу, гаје и ја отидем учити се."¹⁵

Из свега до сада реченог може се закључити да су се школе најчешће отварале при манастирима, а да су учитељи били свештеници и калуђери. Разлог за отварање школа најчешће је био — оспособљавање за свештенички чин, мада је било и доста случајева да су се дјеца описмењавала и онда када нијесу намјеравала да се посвете свештеничком звању, већ су се припремали за трговце, занатлије или неко друго занимање.

Иако су, најчешће, резултати били скромни, ипак треба нагласити да се писменост на народном језику у Боки његовала од давнина. „То доказују не само бројна документа која су сачувана... већ и објављена књижевна дјела на народном језику, током XVI, XVII и XVIII вијека. Та писменост се није само његовала у православним манастирима у Боки, јер народним језиком, понајвише ћирилицом, пишу и католички свештеници у Боки, па понекад и которски племићи и грађани.“¹⁶

Све је ово, у условима туђинске окупације, било од непроцјењиве важности за очување националног идентитета и традиције у народном духу.

III. РАЗВОЈ МОРИЊСКЕ ШКОЛЕ

1. Период од 1803. до 1871.

У бурном периоду борби за превласт великих сила на овом тлу, у Моринју се децембра мјесеца 1803. године отвара школа на народном језику.

„Још у оно доба, кад је под моћном шапом млетачког лава стењала сва источна обала Јадранског мора; кад дуж цијеле

¹⁵ Автобиографија протискивала Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1898, стр. 8.

¹⁶ С. Мијушковић, О неким питањима културног развоја у Боки, Стварање, бр. 2—3, Титоград, 1968, стр. 225.

Славко Мијушковић у тексту „Борба за српски језик у Котору за вријеме аустријске владавине“ (Историјски записи, књ. XXII, св. 1, Титоград, 1965, стр. 5) помиње католичке свештенике као пропаторе народног језика и ћирилице. Ту он каже: „Међу старијим которским списима који се чувају у Државном архиву у Котору, а у којима се почев од 1515. године (ДАК, СН, књ. 30, 170) често налази на ћирилске исправе, највише опорукe писане махом од православних свештеника, има и таквих које су писали и католички свештеници (ДАК, СН, књ. 177, 279, 283). Колико је тада ћирилица била блиска католичком свештенству у Боки, најбоље доказује чињеница да је надбискуп Андрија Змајевић, припадник познате перашке породице, написао ћирилицом и одредбе Синода који је био сазвао у цркви Св. Текле у Спичу 10. XII 1674. године“.

На истој страни помиње да је Андрија Змајевић „као нарочити поборник народног језика“ сакupiљао пјесме на народном језику, а неки од бокељских католичких свештеника су и пјевали у духу и по утаслу на народне пјесме (Иван Крушала, „Перашки бој 1654“).

наше покрајине, не бијаше ни једитне сеоске школе, Морињ је — са сусједним селима — славио скромну, али узвишену свечаност: отвор своје школе."¹⁷

У школском летопису је забиљежено:

„Становници овог малог мјеста Мориња из одавна се почеше мјешати са свијетом, те увидјеше друге народе што раде, како се владају, како све то више постају срећнији и богатији, па се увјерише да наука народ усрећава — изображава. Зато надахнути тијем примјерима постараше се да у свом родном мјесту заведу какву учionicу, надајући се да ће кроз њу и свој народ прогледати и освијестити се. Тако је и било!"¹⁸

На основу ових ријечи можемо закључити да је један од мотива за отварање школе у Морињу и тај што су морињски поморци, олазећи по далеким морима свијета, обилазећи друге крајеве и упознавајући се са великим културама, увидјели да је један од темеља читавог људског напретка оснивање школа и његовање наука. Међутим, чини се да је, ипак, најјачи утицај имала традиција, која је једном морала доћи до изражаја. Као што смо раније могли видјети, Бока је, иако у изузетно тешким условима под Млетачком Републиком, која је школство била потпуно занемарила, успјела да одржи завидан културни ниво, а што је најважније, успијевала је да очува и његује народни језик.

Сви они покушаји отварања школа и описмењивања на народном језику представљали су традицију и узор који ће послужити да се, коначно, отвори прва школа организованог и сталног карактера у којој ће се млади нараштаји напајати херојством и културом својих праједова.

„... Сва готово села у Боки Которској нијесу ни знала што је то учionicа, кад је Морињска младеж већ подучена полазила особито морепловске учionicе у Котору, Дубровнику и Тријесту. Тако учећи напредова добро у науци, да је до сада дало ово мало мјестанце преко стотине поморскијех капетана осим другијех трговаца и занатлија по различитим градовима и варошима. Но који су то љубитељи просвјете и отачбине? Од гријехота да су им имена у помрчини! Свакако се зна да су се за то постарали сами мјештани, јер за најприје поставише за свог учитеља некоег калуђера, по имену Николу Милиновића около године 1803. Овога слијеђаше свештеник Богдан Милиновић, и настави наук свештеник Шширо Берберовић, а за овим Прото Никола Берберовић од 1844. до 1848. — До сада набројани учи-

¹⁷ „Српски глас“, бр. 49, Задар, 1903. (Види: Ш. Милиновић, Подаци о историји Мориња и околних мјеста, Туристичко друштво „Морињ“, Морињ, 1974, стр. 70.)

¹⁸ Летопис морињске учionicе, стр. 1. Архив морињске школе, Морињ. Летопис морињске школе се континуирано води од 1877. године, а све оно што је написано до тада (и што је овдје цитирано) представља препис из старе хронике коју су водили учитељи Бурић, Бабић и Содома.

тељи сами су мјешћани, а иностранци су: Симо Лукачевић клирик до 1856, за овим Никола Вулиновић до 1857. Овога замијени Јован Новаковић од године 1859, до 1863. — Слијебаху један за другим: Љубо Вујиновић до 1864, брат му Широ Вујиновић, Јован Ковачевић, Саво Бијелић, Јован Микијел и Душан Бркановић.

Све до године 1871, исто је мјесто уздржавало ову школу, а те године ступи и ова у ред покрајинских државних пучких школа...¹⁹

Кућа Крила Милиновића на Сврчку, коју је он у тестаменту оставио за школу
Прозор на спрату, десно, је прозор школске учионице.

Школа је отпочела са радом у кући Павла Трипова Матковића и његове жене Андријане, рођене Војводић.²⁰ Та се кућа налазила на Сврчку.²¹ Касније је школа премјештена у кућу Крила Матова Милиновића, истакнутог родољуба и добротвора морињске школе.

¹⁹ Летопис морињске учионе, стр. 2.

Ово је сав архивски материјал који је сачуван и до којег смо могли доћи, а тиче се периода од 1803. до 1871. године. О овом периоду податке смо сакупили на основу анализе друге педагошке документације и литературе.

²⁰ По ријечима Божидара Дучића, праунука протога Ника Берберовића, учитеља у Морињу и истакнуте личности у првом периоду постојања морињске школе.

²¹ Морињ се дијели на Горњи и Доњи Морињ, а на пола пута између њих налази се Сврчак гдје се налазила кућа Крила Милиновића, коју је он поконио за школу.

Криле Матов Милановић рођен је 1814. године у Морињу — Сврчак. Завршио је Поморску трговачку школу у Трсту и по жељи родитеља посветио се трговини у којој је добро напредовао. У бурној 1848. години саградио је на морској обали лијепу кућу и дућан... На кући постоји, поред утврђене куле и спомен-плоча са тешко читљивим натписом, који гласи: „Међу огњем водом и вучјим зубима дижем православном роду ову стубове. 1848 године.

К. М.“

... По причању многих старијих људи Криле је помагао устанак у Кривошијама 1869. године храном, новцем и оружјем. Како му је кућа и трговина била поред самог млина, гдје су Убјани и Кривошијани мљели жито, то је у врећама за брашно, преко повјерљивих сарадника, олазила мунџија и храна преко Убала за Кривошије. Ово није измакло будности аустријске жандармерије. Као угледан човјек и трговац имао је јаке везе и познанства кроз читаву Боку, па и у самој Которској Претури, одатле је сазнао да је војним властима познат његов илегални рад и да ће за то ускоро бити ухапшен и објешен... На Лучин дан 31. октобра 1869. године (у доба када је аустријска војска била потучена на Кривошијама) стигао је полицијски чамац на Крилову понту да га ухапсе. Криле их је замолио да му дозволе

Портрет Крила Матова Милановића,
рад сликара Швира Бурановића.

Криле је овај портрет, заједно са својим књигама, у 12-ој тачки опоручке поклопио школи „да у њој стоји и дјечини гледа“.

пар минута, да се пресвуче, али ништо се дуго није појављивао, полиција је ушла у кућу и нашла га мртвог, установивши да је попио већ раније припремљени отров. Морињани нијесу од тада заборавили свога добротвора Крила Милиновића, него су школска дјеца и народ, одавали пошту овом родољубу, крајем сваке школске године на Видов-дан поменом у цркви прије школске свечаности... На гробу му је уклесан породични грб.²²

У Морињу је 1. 6. 1864. године Криле Милиновић саставио опоруку (тестамент), у којем, поред осталог, пише:

„Кућу коју сам приградио при кући на Сврчак у којој има бунга и три мјеста, ово остављам за школу да се дјеца ту вазла буду учити, под уговором да на дан Св. Саве има бити моја литургија и спомен при сабрању дјецe, и да се споменута кућа никада нема продати.“²³

Кућа Крила Милиновића (лијево) на морској обали, у којој се све до седамдесетих година прошлог вијека па до данас налази школа.

Морињска школа се у кући Крила Милиновића одржала све до седамдесетих година прошлог вијека, када је премјештена у Доњи Морињ, у другу кућу Крила Милиновића, коју је он у опоруци оставио парохијској цркви св. Јонапа у Морињу, у којој ће остати до данас.

²² Ш. Милиновић, Подаци о историји Мориња и околних мјеста, Туристичко друштво „Морињ“, Морињ, 1974, стр. 34—35.

²³ Епархијски архив, Котор, фасц. 1870, бр. 62.

У допису тјтора парохијалне цркве морињске, датираном 15. јуна 1870. године налази се опис ове куће:

„Споменућа кућа саграђена је при мору, на један под, са три прозора у једном нилу, осим побочних, унутра је преградом раздијељена . . . и разним бојама украшена . . . коноба је са двоје врата, лијено поплочана и у два дијела преграђена, у једном дијелу направљене су полице и друге потребе за бутигу, а у другом смјештене су неке каменице за сливање уља . . .“²⁴

И у једној и у другој кући, за школске потребе била је обезбијеђена по једна просторија, а по причању Ш. Милиновића²⁵ у кући на Сврчку, у приземљу, налазила се продавница („бутига“), а на сирату благоваоница, а остале просторије су служиле за становање. Школска просторија је била опремљена сљедећим школским инвентаром (такође по причању Ш. Милиновића): сто и столица за учитеља, клупе са четири сједала, која су била непокретна (фиксирана). На клупи се при врху налазио урезак за мастило („инџустар“). На средини зида је висила царева слика, а поред ње географска карта („земљовид“) Аустрије и Далмације. У учиони се такође налазила школска табла (плоча) и руска рачунаљка.

Како су аустријске власти забрањивале отварање народних школа, то су Морињани, отворивши школу на свој ризик и иницијативу, били приморани да је издржавају из властитих средстава. Тако се „ужи круг угледних људи старао о раду и напретку школе и постављању учитеља. У почетку су учитељи били мјештани; већином свештеници, јер власти у Боки нијесу дозвољавале довођење учитеља са стране, нити су школу законом признавале“.²⁶

О уџбеницима који су коришћени, у то прво вријеме рада школе у Морињу, нијесмо могли да нађемо записане податке. Али, рачунајући на везе са српским школама у Војводини, највјероватније да су коришћени први наши уџбеници (буквар и читанка) штампани у Бечу за српске школе под Аустријом.

Пошто су уџбеници били врло ријетки онда није ни чудо што се једна иста читанка користила и по двадесет до тридесет година у једној породици.²⁷ За писање су се дуга времена употребљавале таблице.

²⁴ Епархијски архив, Котор, фасц. 1870, бр. 62.

²⁵ Шширо Ј. Милановић рођен 1901. године у Морињу. Од 1925. до 1928. био је учитељ у Имотском, од 1928. до 1932. налазио се у Рисну у граванској школи, коју је и основао. Од 1932. до 1933. учитељ је у Сутвару (Грбаљ), а од 1933. до 1962. био је учитељ у Морињу. Живи и ради у Морињу.

²⁶ Р. Кустудић, Стошеседесет година рада школе у Морињу, Просвјетни рад, бр. 6, Титоград, 1964, стр. 8.

²⁷ По причању Шшира Милановића.

„Прве су биле направљене од камена шкриљевца (шкриљца). Са лица је таблица имала уске и широке линије, а са паличја квадратиће.

Највјероватније да су прве овакве таблице (плочице) донијели наши поморци из Италије (нарочито из Венеције и Трста), а употребљавале су се и по школама за вријеме Млетачке Републике.²⁸

Врло је вјероватно да у почетку рада морињске школе није било ограничења код поласка у школу, што се тиче узраста, тако да су одраслија дјеча такође похађала прву наставу, али је сигурно да млађи од шест година нијесу примани у школу.

Поред редовне наставе, која је трајала годину дана (све до 1903. када ће се отворити и други разред), постојала је и недјелна школа (опетовница) коју су похађали слабији баци. Они су обнављали оно што се радило током редовне наставе, преко седмице.

Школска година се дијелила на два полугодипта — на крају првог би се полагао полугодишњи, и на крају другог завршни испит. Тада су ученици добијали свједочанство о завршеној школи, које им је служило да касније наставе школовање, најчешће у „морепловским учивонама“.

Што се тиче надзора школе можемо рећи да је, с обзиром да је морињска школа била под управом и надзором цркве, епископски намјесник за Бокү био уједно и школски надзорник. Тако, као надзорнике налазимо: Макарија Групића, Хрисантија Николајевића, прота Јакова Поповића итд.²⁹

Све до доношења државног закона о школама 1869. године, односно 1871. године када морињска школа потпада у ред државних школа, као што је већ раније наглашено, црквене власти су постављале учитеље који су махом били свештеници. У летопису школе наводе се њихова имена и редосљед по којем су ступали у учитељску службу. Међутим, о њима је сачувано веома мало података. У летопису српско-православне парохије морињско-убаљске наводи се преглед свештеника по хронолошком реду, који су били народи у Морињу (и то по матици рођених).

На првом мјесту се налази Богдан Милиновић. Записано је да је био парох од 1803. до 1834. године.³⁰ Дакле, о Николи Милиновићу, калуђеру и првом учитељу морињске школе, нема никаквих опширнијих података. После Богдана Милиновића налазимо име Спиридона (Шпира) Берберовића, који је био парох од 1834. до 1859, дакле у том временском интервалу могао је бити и учитељ, мада се то не помиње у летопису школе.

²⁸ Из биљезака Максима Злоковића.

²⁹ Из забиљежака Максима Злоковића.

³⁰ Летопис српско-православне парохије морињско-убаљске, април 1933. Архив цркве св. Саве у Морињу.

Највише података забиљежено је о Николу Берберовићу који је био учитељ у Морињу од 1844. до 1848. године.

„Никола Берберовић Парох Морињски и Протопоп. Родио се у Морињу 6. маја 1820. Почетне науке учио је нешто у мјесту рођења и у народној школи Рисанској; и нешто у талијанској почетној у Котору. Године 1838. примљен буде у петоразредну Богословску школу у Шибенику, и сврши овђе прва два разреда, и пошто се завод овај премјести из Шибеника у Задар, доврши тамо остала три разреда с добрим успјехом. По свршетку Богословског течаја . . . буде рукоположен за ђакона, а 9. Децембра и. г. за свештеника; пак затим упућен, да држи Морињску школу и да уједно помаже отцу служити по парохији; док године 1849. не буде одређен на послуживање изиражњене Убајске парохије, у којој је осам година као администратор, а двије године као парох служио. Године 1859. буде повраћен на отчину парохију, и недуго затим . . . потврђен у њој за пароха. Године 1861. буде наименован надзорником Србских народних школа Среза Рисанског и послужи у дужности тој три године. Године 1866. обдари га Милостиви Бесар златним крстом за заслуге, а 1869. духовна власт црвеним појасом. Године 1870. одликује га опет Милостиви Цар наш Витежством Свога Реда. 1873. наименује га Духовна Власт за Намјесника Протопрезвитерата Рисанског.“³¹

Никола Берберовић је био ријетко образован човјек, културна и политичка личност свога краја. „Имао је бројну и чувену библиотеку, која је после његове смрти разнесена. И сам је писао књиге, позоришне комале и пјесме . . . Због политичких испад против Аустрије досио је 1856. у которски затвор. У збирци „Првородна кћи“ коју је спјевао налази се и пјесма посвећена Спиридону Гончевићу познатом народном прваку Боке и бродовласнику у којој велича његово заузимање за родни крај, бурну прошлост Боке и тежак живот помораца.

Прото Нико умро је 1877. године у Морињу . . . Био је Његошев пријатељ и са њим се често састајао. Био му је и на сахрани, а после смрти спјевао му је пјесму, која је касније прерасла у народну.

Скупљао је Вуку Врчевићу народне тужбалице, народне пјесме, пословице и други материјал, којег је Вук Караџић објављивао. Вук Караџић је објавио сватовске пјесме записане на свадби Нике Берберовића 1844. године у Морињу.

Аустријске власти су поца Нике сматрале отвореним противником, што се види из акта Политичке претуре у Котору од 10. 7. 1844. којим се тражи од лучког уреда Росе да задржи од даљег путовања за Задар свештеника Нике Ш. Берберовића из

³¹ И. Костић, Шематизам православног епархије Бокоторско-дубровачке за годину 1878, стр. 23.

Мориња и да му одузме пасош. Уколико је већ отпутовао да извјести којим бродом и ко је био патрун.

По причању старих Морињана, поц Нико је био централна личност око које су се окупљали морињски патриоти, као капетан Митар Војводић, Криле Милановић, многи угледни капетани, трговци и други, који су са њим сарађивали.

Они су били огорчени противници Аустрије, а велики симпатизери Црне Горе, Србије и словенске Русије. Сваки политички успјех малих народних држава примали су са одушевљењем, помагали народе буне и устанке, а о светковинама вијали народне заставе и бучно протествовали против тадашње аустријске управе...³²

Поред података о овом истакнутом учитељу и родољубу, нашли смо податке и за Јована Микијеља (Микијеља), такође учитеља морињског. „Рођен је 21. маја 1840. у селу Кримовици, од сиромашних родитеља, а умро 1904. Основну школу завршио је у Котору, а богословију у Задру.“³³

Дакле, можемо закључити, да су први учитељи-свештеници углавном завршавали богословију у Задру. Што се тиче квалификација за обављање учитељских дужности, они нијесу били оспособљени у методичком погледу и то ће тако трајати до отварања учитељске школе у Арбанасима код Задра 1866, када је аустријска влада, након дугогодишњег одлагања и бескрајне преписке пристала на предлог далматинског намјесништва да се установи „илирски препарандиј“ на народном језику, у којем ће се образовати учитељски приправници, који ће поучавати у сеоским основним школама.

Истина, до тада су постојали краткотрајни курсеви за образовање учитељских приправника (у Задру, Сплиту, Дубровнику и Котору), међутим, на њима се стицало доста површно знање и њихов је значај највише у томе што су се из њих постепено доцније развиле двије учитељске школе (Задар и Дубровник).

До 1871. када је држава преузела на себе издржавање морињске школе родитељи су плаћали учитеља у новцу или су му давали „бир“. То је била награда у природи, и родитељи би најчешће давали огријев, нешто од хране, вуну или друге ствари неопходне за живот. Међутим, у „Српско-далматинском магазину“³⁴ за годину 1862. у олјелку: „Народне србске школе у

³² Ш. Милановић, оп. цит., стр. 36—42.

³³ Шематизам православне епархије Бококоторско-дубровачке и спичанске за годину 1905, стр. 32.

³⁴ Српско-далматински магазин почео је да излази у Задру 1836. (1836—1841. називао се Српско-далматински алманах) и излазио је све до 1873. То је била прва југословенска књижевна ревија у правом смислу ријечи, што се може видјети и по сарадницима и по претплатницима који су је материјално помагали и издржавали.

епархији даалматинској године 1861", архимандрит Герасим Петрановић наглашава да се за учитеља у Морињу одвојило те школске године двјеста форинти из општинске касе. На истом мјесту се истиче потреба оснивања школских фондација, које би умногоме побољшале доста лоше материјално стање учитеља и њихових породица.

Дакле, и општине су новчано помагале учитеље, а из општинске и државне касе и надзиратељи су за сваку посјету појединој школи добијали по три форинте.³⁵

У морињској школи стицали су прво образовање будући поморци, капетани, трговци и занатлије. У њој су се спремали ученици за каснија школовања у поморским школама у Трсту, Дубровнику и Салиту. Неки су олазили у богословију, а касније и у учитељску школу, стицали учитељску диплому, враћали се у свој Морињ и настављали да васпитавају и образују многобројне генерације морињских интелектуалаца.

Морињски капетани били су носиоци културног напретка, а надасве родољубивих идеја. Они су у школи у Морињу „први пут чули свете ријечи својих учитеља „кам рођени како се глати и љуби“.³⁶

Међу том плејадом родољуба треба поменути свијетли лик Сава Берберовића (1829—1894). Он је био повјерљива личност књаза Николе и због многих непријатељских акција према аустријским властима био је проглашен банђеником (одметником), па је био стално под присмотром жандарма.

Сава је са својом четом одметника стално узнемиравао аустријске бродове пуцњавом из пушака, а учествовао је у оба кривошијска устанка (1869. и 1882).³⁷

Бивши ученици морињске школе често су награђивани високим одликовањима за националне заслуге.

Један од њих, Богдан Дабовић, несебично је пружио помоћ при спасавању брода који се приближавао гребену. На том броду налазила се и група иселеника из Црне Горе, па је кнез Никола, за спасавање својих поданика, одликовао Богдана Дабовића Даниловим орденом.

Овај истакнути родољуб потајно је укрцао на свој брод и тако спасио неколико Срба који су учествовали у македонском устанку 1903. године, па је за тај подвиг одликован Таковским крстом.

³⁵ Српско-даалматински магазин, Народне српске школе у епархији даалматинској године 1862, Задар, 1863, стр. 158—162.

³⁶ Р. Кустудић, Столеседесет година рада школе у Морињу, Просвјетни рад, бр. 6, Титоград, 1964, стр. 8.

³⁷ Ш. Милановић, оп. цит., стр. 42.

И поред тога што је био изузетно способан, аустријске власти га никада нијесу одликовале управо зато што је носио српска одликовања.³⁸

Морињ је био један од центара у којима се отворено протествовало против Аустрије, а у школи се активно радло на буђењу и одржавању националне свијести. Учитељи су окупули око себе присталице борбе против туђина, величали подвиге из народне прошлости, прослављали националне празнике и вијорили народне заставе.

Тако је било и бурне 1848. године у Далмацији, а у Боки је одјекнуо народни устанак у Грбљу.³⁹ То је било вријеме народног препорода када почиње борба за привредни и културни напредак и када долази до кулминације слободољубивих и напредних идеја.

Тада почињу да се оснивају читаонице, у којима највише долазе до изражаја идеје народног препорода. Године 1848. Которани су основали Славјанску читаоницу — прву у Далмацији — која је почела ширити словенски дух и просвјету. Поглаварство у Котору је затворило 1880. због тога што је њена управа честитала Светозару Милетићу, народном прваку из Војводине, када је пуштен из затвора.⁴⁰

Послије которске отвара се и читаоница у Прчању 1861, а затим у Доброти 1862. године.

Оснивајући читаоницу у Доброти Видо Каменаровић, њен први предсједник, одржао је чувени говор у чијем уводу каже да читаоницу оснивају „мале и слабе снаге, али велике и креспосне по љубави, с намјером да се поморство и трговина и гојсење народног језика успомаже. Поморство би сјеме сваке честитости добројске. Дједови су наши међу првима море пловили, трговином се часно бавили, а језик наш мили, хвала мајкама нашим, здравог и чистог међу нама сачували... треба дакле поморство, наш једини занат и дику нашу свим снагама подупирати, те оживјети трговину, а нарочито гајити и ширити народни језик, ови вез братинске љубави, ови пут к правом напретку, ови стуб будућности народне“.⁴¹

Дакле, књига на народном језику била је моћно оружје за остваривање напредних идеја, што ће увидјети и морињски учитељи и добротвори, па ће почети да оснивају библиотеке. Српско-далматински магазин за годину 1845. међу сталним прет-

³⁸ Исто, стр. 31.

³⁹ И. Злоковић, Бока и народни препород на приморју, ГПМК, бр. XI, Котор, 1962, стр. 185.

⁴⁰ И. Злоковић, *оц. цит.*, стр. 192.

⁴¹ Народни лист, Задар, бр. 23 од 15. сивиња 1862. (Види: И. Злоковић, *исто*, стр. 192.)

платницима наводи име и Христифора (Крила) Милиновића и то за новозаведену српску библиотеку.

Ако се зна да је прва библиотека отворена 1835. у Рису, 1842. у Иригу, 1845. у Новом Саду, а у Београду „Читалиште“ 1847, онда се да закључити да је библиотека у Морињу била међу првим српским библиотекама у земљи. Интересантно је поменути да је на једној књизи из Крилове библиотеке било написано „Милош Обреновић — Будим 1828“. „Ово либро ми је даровано од Вука Караџића из Беча 12. фебруара 1847. године“.⁴²

Такође је вриједно истаћи да је Криле Милиновић у 12-ој тачки опоруче (тестаментa) нагласио: „Сва моја либра (књижнице) да се имаду понијети у школу, под тим инвентаром да ту стоје под аманетом и одговорности мјестног инспектора, тако исто и мој лик у школи пека стоји и дјечицу гледа“.⁴³

Иначе, као сталног пренумеранта Српско-далматинског магазина налазимо и Спиридона Берберовића, пароха и учитеља морињског, а осим Крила Милиновића богату и драгоцјену библиотеку имао је и Никола Берберовић.

Оснивање библиотеке у Морињу говори нам о високо развијеној културној свијести оцлашњих учитеља, свештеника и помораца. Његујући књигу на народном језику они су истовремено развијали дубока осјећања припадности своме народу и подизали темеље даљем културно-просвјетном развоју.

Значај морињске школе у овом првом периоду њеног развоја огледа се и у томе што је она утицала на отварање других школа у Боки. Тако је 1812. године отворена школа на Топлој код Херцег-Новог, гдје је калуђер Јосиф Троновић поучавао дјецу часловац, псалтир, рачуницу, италијански језик и црквено пјевање, која је постала знаменита по томе што је Раде Томов Петровић — Његош, касније владика и владар Црне Горе, у периоду од 1825. до 1827. у њој стекао прву писменост.

Сличне школе постојале су и у другим православним манастирима — Савини, Бањи, Стањевићу, Рису итд. Српска основна школа у Каменарима отворена је 1846. Нешто касније су се отвориле школе у Бијелој (1872), Покривенику (Беновићу) (1873), Прасквици и Сутварн (1875) итд. Тада се почињу отварати и средње школе. Након заиста дуге борбе у Котору је 1865. отпочела са радом нижа гимназија са наставом на српскохрватском језику. Она је 1872. претворена у вишу гимназију, а њен директор је био Луко Зоре, велики поборник словенске мисли.

„Године 1865. Котор, Рисан и Поди имали су добро уређене фондације за народне школе. 1854. Котор је имао Српску мушку фондационалну школу.

⁴² Ш. Милиновић, оп. цит., стр. 35.

⁴³ Епархијски архив, Котор, фасц. 1870, бр. 62.

Херцеговски родољуби на челу са капетаном Александром Павковићем воде упорну борбу са владом у Бечу и Намјесништвом у Задру, која траје од 1832—1858. за поморску школу на народном језику, бојећи се да се омладина не однароди учећи туђе поморске школе, у првом реду ону у Трсту⁴⁴.

Дајући једну укупну оцјену о раду школе у Морињу у првом периоду њеног развоја (1803—1871) морамо се, свакако, осврнути на један веома важан проблем, а то је: ко су у то вријеме били непријатељи морињске школе, и уопште основне наставе у Далмацији.

Видјели смо да је деценијама главно обиљежје наставе у Боки и читавој Далмацији био италијански језик, којег је Аустрија задржала у својој администрацији, па и школи, још из доба Млетачке Републике.

„... Дуга аустријска управа, са својим скоро непрекидним полицијско-апсолутистичким системом, грчевито се напрезала да, насупрот свим навалама духа новог времена, подржава увек што је могуће непроменљивије старе установе, старо стање и стару запуштеност... и може се рећи, да та њена управа у суштини и није била ништа друго, до скоро исти систем управљања реакционарне млетачке Сињорије, који је заправо изменио само форму, голо име, а садржина му је остала иста“⁴⁵.

Морињска школа је успјела да се супротстави свим настранима и њеног егзистирање у овако сложеним временима и укупни васпитно-образовни и наставни резултати најбоља су потврда њене вриједности.

2. Период од 1871. до 1903. године

„Пораз Аустрије код Мабенте и Солферина године 1859. учини крај тешком апсолутистичком режиму цара Франца Јосифа I и његова злогласног министра полиције Баха, 20. октобра 1860. године беше публикован познати царски манифест, у коме се незадовољним народима аустријске царевине навешћивала уставна владавина и федеративно уређење монархије са централним парламентом у Бечу“⁴⁶.

То је била позната Октобарска диплома, према којој у Далмацији (до тада аустријској покрајини, подијеленој на округе, котаре и општине, и којом управља царски намјесник) постоји

⁴⁴ И. Змоковић, Бока и народни препород на приморју, оп. цит., стр. 191.

⁴⁵ М. Лежаић, Прошлост и садашњост основне наставе у Далмацији, Југословенска књижара А. Жежељ, Сплит, 1922, стр. 44.

⁴⁶ М. Лежаић, оп. цит., стр. 47.

Намјесништво и Покрајински сабор као законодавно покрајинско тијело.

У овом периоду долази до оштрих страначких борби између аутономаша (представника владиног апарата) и Народне странке. Године 1867. те борбе су биле веома жестоке. Власти су хапсиле и прогониле присталице Народне странке, али је она ипак крајем те године успјела да издејствује једну значајну тековину. Наиме, 21. децембра 1867. аустроугарска влада је издала Темељни државни закон чији деветнаести члан гласи: „Сва су народна племена у држави равноправна, и свако народно племе имаде неповредиво право чувати и његовати своју народност и свој језик. Држава признаје равноправност свих земаљских језика у школи, у уреду и у јавном животу.“⁴⁷

Иако се дуго одлагало са спровођењем ове одредбе у живот, ипак је то била значајна побједа у борби са владном већином.

За то вријеме у Боки Которској народ се спрема на устанак. Позивајући се на давнашње привилегије он није прихватио закон о војној обавези. Након што су владини чиновници ухапсили и стријељали неколико родољуба, на Кривошијама је 25. септембра 1869. одржана народна скупштина на којој је одлучено да се дигне устанак.

„Мало иза тога запуцале су на Кривошијама прве устаничке пушке. Вагнер је водио двије казнене експедиције на Кривошије (располагао је са 22.000 људи против 2.000 устаника) али је оба пута био поражен. Исто је доживио, водећи трећу војску, његов паслиједник генерал Ауерсперг. Ово се све збило за епит мјесец дана. Опремљена и добро наоружана аустријска војска изгубила је 10.000 војника“.⁴⁸

Ово је био тежак ударац за Аустро-Угарску, јер је претрпјела огроман војни неуспјех, а такође и неуспјех на међународној сцени. Устанак је завршен миром у Кнезлазу (Кривошије) 13. 1. 1870. године. Бокељима су признате старе повластице, а значај устанка огледа се и у томе што је дао јачи подстрек словенским народима у борби за реализацију народноослободилачких идеја.

Коначно, 1870. долази до побједе Народне странке када је последице дуге и напорне борбе под вођством Стјепана Митрова Љубише изгласано да наш језик, тала назван славјански, буде изје-

⁴⁷ И. Диздар, Закони и прописи за опће пучке и за грађанске школе у Далмацији, Хрватска књижарница, Задар, 1913, стр. 9.

⁴⁸ Б. Суботић, Бокељски устанци, Котор и Бока Которска, Загреб, 1934, стр. 9—16; А. Дабиновић, Позадина бокељског устанка године 1869. Рад ЈАЗУ, 1929, стр. 79, 86. (Види: И. Злоковић, Бока и народни препород на приморју, оп. цит., стр. 199.)

дначен „пристојно и сходно језику талијанском у учиони и на свав“.

Почеци уставног доба, напokon, покрећу и живо итересовање за основну наставу. Године 1860. укида се министарство јавне наставе у Бечу, а умјесто њега поставља се у централном министарству посебно одјељење „за богоштовје и наставу“.

На челу одјељења за „богоштовје и наставу“ долази др Леополд Хаснер, родом из Прага, универзитетски професор филозофије, права и националне економије, и врши реорганизацију јавне наставе. Њен резултат био је темељни закон основне наставе од 14. маја 1869. године. „Тај закон био је у суштини кратка синтеза дотадашњих теоријских и практичних резултата аустријског рада на пољу основне наставе, али уједно и први модернији навештај, којим се путем имало у будућности да иде.“⁴⁹

И ако је долазило до допуна и измјена овог закона, он је остао на снази дуго послје распада Аустро-Угарске Монархије.

Једна од кључних одлука овог закона јесте да све школе у Далмацији постају државне са наставом на српскохрватском језику.

На тај начин школа у Моричју започиње нову страницу своје историје.

У летопису морињске школе записано је:

„Све до године 1871. исто је мјесто уздржавало ову школу, а те године ступи и ова у ред покрајинских државних пучких школа. Први учитељ, као на редовитој пуч. муж. школи II реда би постављен Вуко Маркићевић који умре године 1874. у вријеме наставе, а до свршетка године 1874. продужи наук Лука Магуд, канрик, за овим Петар Менац до 1875, па Андрија Бурин до 1875. до II пољсћа 1877.“⁵⁰

Због тога што је закон од 14. маја 1869. представљао прекретницу у развоју школства, овдје ћемо изнијети неке његове главне одредбе.

Прије свега, треба нагласити да је тај закон постављао главна начела основне наставе у Аустрији, а да је дужност сваке покрајине у склопу Аустро-Угарске Монархије била да ствара посебне покрајинске законе о школама.

Темељни аустријски закон од 14. маја 1869. године, са укупно 78 чланова, у првом дијелу установљава начела за јавне основне, грађанске и учитељске школе, а у другом за приватне заводе. У првом члану одјелка за јавне основне школе каже се следеће:

„Задаћа је пучкој школи одгајати дјецу морално-религиозно, развијати им душевне силе, опскрбљивати их знањем и вје-

⁴⁹ М. Лежанћ, оп. цит., стр. 65.

⁵⁰ Летопис морињске учиоис, стр. 2.

штинама потребним да се могу даље изображавати за живот, и ударати им такве темеље, да узмогну једном постати честити људи и ваљани држављани”.⁵¹

Према овом закону основне школе могу бити државне или приватне. Све оне чије трошкове сноси држава, покрајина или општина су државне, а остале су приватне.

Морињска школа је 1871. ступила у ред државних школа и њено издржавање, плаћање и постављање учитеља пало је на терет државе. Она ће и даље остати једноразредна „пучка учиона“ све до 1903. када се школовање у њој продужило на двије године. До 1895. године постојала је као мушка, а одлуком од 19. 2. 1895. претворена је у мјешовиту школу. Значи да од те године почиње школовање и женске дјеце у Морињу.

Што се тиче архивског материјала можемо рећи да је из овог периода сачувано релативно доста докумената, тако да можемо лакше пратити развој и резултате морињске школе.

Један од веома важних докумената јесте и учioniчко извјешће (*rapporto scolastico*), у којем налазимо пуно драгоцених података. Из извјешћа сазнајемо да је школа у Морињу потпадала под политичку општину Рисан. Тада је била једноразредна мушка пучка учиона, а што се тиче трајања школске године, видимо да је „науковање“ трајало прије и послје подне од 1. листопада (октобра) до „сврхе“ (краја) свибња (маја), а од почетка лишња (јуна) само до подне (дакле, од октобра до маја поучавање је трајало и прије и послје подне).

Женски ручни рад још није био обавезан предмет из простог разлога што женска дјеца тада нијесу ишла у школу, а „тјеловјежба“ је био обавезан предмет. Такође, школа није имала ратарски врт у којем би се дјеца практично обучавала у земљорадњи. Школа је имала сва неопходна наставна средства, а располагала је и школском библиотеком. Стање школске зграде у извјешћу је оцијењено као добро, а стање инвентара као врло добро. Те школске године учитељ је био Миливој Берберовић, и то као привремени учитељ, а вјеронауку је предавао поп Стефан Самарцић.

У истом документу налазимо и статистички извјештај о похађању наставе. Од 54 дјеце њих 44 редовно је похађало наставу. На „опетовно“ тј. вечерње или недјељно предавање требало је да иде 5 дјеце, а ишло је 4.⁵²

Школска година, дакле, почињала је 1. октобра а коначно завршавала 17. августа. Постојала су два полугодипта („пољећа“) и на крају се полагао завршни годишњи испит, уз присуство родитеља, старатеља, мјештана и представника мјесног и котарског школског вијећа.

⁵¹ И. Диздвар, оп. цит., стр. 15.

⁵² Архив морињске школе (у даљем тексту: АМШ), 1880.

Ученици су према узрасту били сврстани у три одсјека, а за сваки одсјек је био прописан наставни план и програм. У првом одсјеку изучавали су се следећи предмети: вјеронаук, наставни језик, писање (красопис) и рачунство. У другом одсјеку: вјеронаук, наставни језик, обавезни језик (италијански), писање (красопис), рачуница, земљопис, повијест, природопис, писање, пјевање и тјеловјежбе. У трећем одсјеку, нови предмети осим ових су били: природословље и геометричко облико-словље.⁵³

Министар за богоштовије и наставу прописивао је уџбенике који ће се користити, тако да није могао бити употребљен ни један примјерак, а да претходно није прегледан и одобрен.

У записницима управитељства школе брижљиво се водила евиденција о набавци нових уџбеника па на основу „прегледа учевних предмета предаваних ученицима“ (што представља, уствари, програм рада у школи) и овог записника можемо закључити да су употребљавани следећи уџбеници: буквар (нови) „уређен од господина“ Гркинића и Забрића; затим, Прва зорна рачуница од Франа Шимуновића, учитеља у Бјеловару; Прва, Друга и Трећа рачуница од Мочника. За красопис је коришћен уџбеник од Грејнега; наставни језик, повијест и природопис изучавали су се помоћу језикословне и словничке читанке, а за писање су коришћене Grandauer свеске.

Као што је раније наглашено, ученици су на крају године полагали годишњи испит и тада би добијали отпусну свједоцбу.

У школској матици морињске школе први пут налазимо садржај отпусне свједоцбе за ученике уписане школске 1898/99, кога сачињавају: ћудоредност, марљивост, вјеронаук, науковни језик, рачунство, природопис, природословље, земљопис, повијест, красопис, писање, мјерствено обликословље, пјевање, тјеловјежба, пољодјелство и спољашњост ученичких радњи.

Интересантно је поменути на који начин је вршено оцјењивање ученика.

За ћудоредност су постојале следеће оцјене: похвално; по све (или сасвим) примјерно; примјерно; повољно; мање примјерно и непримјерно.

За марљивост: устрајна; врло добра; повољна; довољна; нестална.

Напредак у наставним предметима оцјењивао се са: веома добро; добро; dostatно; тек dostatно и недостатно.

Најбројнију категорију оцјена налазимо код спољашњости ученичких радњи: сасвим пријатна; веома пријатна; веома довољна; веома добра; пријатна; вредна; мање пријатна и непријатна.⁵⁴

⁵³ АМШ, шк. 1879/80.

⁵⁴ АМШ, Школска матица од 1898. године.

Дакле, видимо једну приличну шароликост код оцјењивања, јер још увијек нема јединствене и тачно утврђене љествице оцјена. То ће се ријешити тек доношењем дефинитивног Школског и наставног реда за опће пучке и за грађанске школе 29. децембра 1905. године.

На завршетку школске године учитељ је слао извјештај котарском школском вијећу у којем би изнио све значајне податке и резултате у току школске године.

Тако у извјештају од 21. августа 1893, кога је писао учитељ Лазар Бронзић, пише да је те школске године годишњи испит одржан 17. августа. У школу је било уписано укупно 67 ученика а похађало је 54, а у свјетачно недјељну школу од обавезних 7 долазило је 5—6 ученика.

Школска година је почела 1. октобра и до 19. јуна предавање је трајало од 8 до 11 и од 1 до 3 сата, а од 19. јуна до „сврхе“ слиједило је поучавање од 7 до 10 сати и од 11 до 1 сат послје подне.

У извјештају се наглашава да су у школи, осим празника које је одредила „Старија Власт“, прослављани: 8. октобар — Јовандан; 18. октобар — Томиндан; 14. јул — завјетни дан села и 7. август — Петковдан.

На крају наводи да је било доста изостанака у току године, што је и узрок лошег успјеха ученика прве школске године.⁵⁵

Иако су учитељи стално наглашавали потребу и неопходност похађања школе, иако су марљиво обављани пописи дјеце дужне полазити основну наставу и, иако су биле предвиђене казне (новчана и затвор) за родитеље који нијесу слали своју дјецу у школу или нијесу правдали њихове изостанке, ипак се мора признати да је похађање било врло неуредно и слабо.

Који су били основни узроци нередовног похађања? Прије свега немар родитеља, начин живота на селу, удаљеност од школе, психофизичка обољења дјеце и ометеност у развоју. Тако у љстопису морињске школе на неколико мјеста можемо наћи да је поучавање у школи било прекинуто или отежано због појаве различитих епидемија и болести („дрне красте“, „ванредно јаки кашаљ“, „подушнице“ и сл.).

Што се тиче надзора, може се констатовати да су и покрајински, а нарочито котарски школски надзорници често обилазили морињску школу и о њој углавном давали повољне оцјене.

Међутим, потребно је истаћи, да је ова школа била „три у оку“ аустријским властима за читаво вријеме њихове владавине. Прије свега, због тога што је имала сјајну традицију и од самог оснивања наставу на народном језику. Због тога су покрајински надзорници у почетку давали негативне оцјене

⁵⁵ АМШ, 1893, бр. 35.

морињској школи, у намјери, очигледно, да је укину или претворе у тубинску школу, али, управо уважавајући традицију, као и веома добре резултате које је постизала, они су касније давали реалне оцјене школи у Морињу.

У летопису је забиљежено да су сљедећи котарски надзорници посјетили школу: Винко Мароевић, 15. маја 1877; Стефан Бакотић, 28. јуна 1877; Косто Кулишић, 9. маја 1889; Јосип, витез Перичић, 21. маја 1890. и 20. маја 1896. године; А. Приможичић 29. новембра 1915.

Да је школа била на гласу свједоче и посјете других истакнутих владиних личности.

У летопису школе дана 29. јуна 1892. учитељ Миливој Берберовић је записао да је тог дана „полазио ову школу Пресвијетли Госп. А. па. Павић Намјесничствени потпредсједник у пратњи главатог господина Савјетника Трукше и котарског Поглавара Барона А. Маројчића. По довршеном испиту из рачунице, читања и земљописа, Пресвијетли Господин у достојно се је изразити дотичном учитељу своје потпуно задовољство у погледу напретка дјецe“.⁵⁶

Поред покрајинских и котарских школских надзорника налазимо и представнике црквених власти који контролишу успјех у настави вјеронауке и црквеног пјевања. Године 1870. основана је Бокоторско-дубровачка епархија са сједиштем у Котору. За првог епископа био је именован Герасим Петрановић, истакнути народњак и писац. Он је био сарадник свога брата Божицара Петрановића, оснивача и уредника „Српско-далматинског магацина“.

Епископ Петрановић је посјетио морињску школу први пут 26. маја 1885. године а други пут 5. октобра 1891. године. Поводом ове посјете у летопису је записано:

„Посјетио је ову школу Високопросвештени Госп. Епископ Петрановић, којом приголом испитао је вјеронаук и црквено пјевање. Сваког је ученика даровао било лијепом књижицом или иконицом, сувише девет сиромашних и новцем.“⁵⁷

Наставу вјеронауке била су обавезна да похађају дјеча и православних и католика.

3. Прослава стогодишњице школе

У летопису морињске школе, датирано дана 5. 6. и 7. децембра 1903. године стоји:

„Пошто се ове године навршује равно сто година, од кад је засвијетлила зубља просвјете овоме мјесту, бива од када је

⁵⁶ Летопис морињске учione, стр. 27.

⁵⁷ Летопис морињске учione, стр. 25—26.

засновата и отворена основна школа морињска, то се је на предлог мјесног школског вијећа изабрао одбор од деветорице, који је приредно прославу стогодишњице ове школе. Свечаност је отпочела на 5, а завршена на 7. децембра. Њој је учествовао сав школски околиш, са мноштвом страногa свијета. Текла је по програму, у најбољем реду, те је свака у потпуном задовољству, пошто с ње најпријатније успомене.⁵⁸

Ова изузетна и ријетка свечаност најбоље је описана у „Српском гласу“ (број 49 и 50), који је те године изашао у Задру. Прославу је описао Буро Чуквас, дугогодишњи истакнути учитељ морињске школе. У том тексту записане су лепе ријечи из којих зрачи родољубље и нераскидива везаност за свој народ.

„Још у оно доба, кад је под моћном шапом млетачког лава стењала сва источна обала Јадранског мора; кад дуж цијеле наше покрајине, не бијаше ни једине сеоске школе, Морињ је — са сусједним селима — славио скромну али узвишену свечаност: отвор своје школе.

Па и данас, као да гледамо оне сијеле старце, који се цијели свој вијек борише с морским валовима, гдје сједају на братски договор и закључују, да отворе и издржавају народну школу, у којој ће се њихова дјеца и унучад питати душевном храном — храном за којом се данас јагме и најдивљији народи. Те истом је закључак примљен, они ступају дјелу и свечаним начином, 1803. године отварају народну школу, предавајући је наслиједницима, да је чувају, као свети аманет, и закљичујући их, да наставе ондје, гдје они буду прекинути. Тако је од колена на колена ишло непрекидно 70 година. Наравно вазда издржавана жумљевима чоњјека — паћеника, све док је влада не уврсти у ред јавних покрајинских школа и на се предузе њезино издржавање.“⁵⁹

Приреднички одбор ове прославе сачињавали су истакнути прегаоци на челу са Ником Берберовићем.

Свечаност је отпочела службом божјом у православној и католичкој цркви, и тиме се одала част незаборавним доброторима и утемељивачима школе.

Након тога у школи је одржана приредба, а прослава је настављена и поподне свеопштим народним весељем.

На програму је било неколико рецитација родољубиве поезије („Херцеговачко робље“, „Браћа“), као и позоришних комада („Љубавно писмо“, „Убаљско вијеће“, „Бранко и вила“, „Сељанчица“).

Прослави је присуствовало преко триста особа, а најзначајнија њена тековина била је у томе што се том приликом уста-

⁵⁸ Летопис . . . , стр. 50.

⁵⁹ „Српски глас“, Задр, бр. 49, 1903. (Види: Ш. Милановић, Подаци о историји Мориња . . . , оп. цит., стр. 70.)

новила „Заклада за припомоћ сиромашној дјечи школе морњске“.

Дакле, још једном је била потврђена изузетна хуманост морњских родољуба.

Прослава стогодишњице била је веома значајан догађај у развоју морњске школе, јер је тада још једном истакнута њена сјајна традиција и културно-просвјетна мисија, као и неопходност њеног даљег постојања.

4. Период од 1903. до 1918. године

„Котарско школско вијеће дописом од 5. 12. 1903. бр. 3032 јавља: „Б. К. Покрајинско школско вијеће својом одлуком од 26. новембра 1903. бр. 8819 обавјешћује, да је једноразредну мјешовиту пучку школу морњску подигло на дворазредну“.

Овој веселој вијести цијело се мјесто обрадовало, те изразило своје задовољство и особиту захвалност“⁶⁰

Нешто касније, 29. септембра 1905. године, министарство за богоштовље и наставу, на основу Темелног закона за школе од 14. маја 1869. издало је Школски и наставни ред за опће пучке и за грађанске школе. У њему су, као што и сам наслов говори, обрађена сва важна питања у вези са школом и радом у њима. На почетку Школског и наставног реда обрађује се питање уређења основне школе, па се каже: „Свака опћа пучка школа ваља да буде тако уређена, да може испуњити задаћу, што је има према царевинском закону о пучким школама.“⁶¹

Даље се наводи да ће се разреди подијелити на одсјеке или групе у случају ако се у истом разреду нађу дјеца различитог узраста и различите „изобразбе“. Црквеној власти и даље остаје у надлежност поучавање вјеронауке, па самим тим и подјела разреда на одсјеке и групе, према дотичној наставној грави. Наставу вјеронауке може да обавља само учитељ дотичне вјере.

Интересантно је истаћи да у овом школском и наставном реду није била прописана ни једна наставна метода него је остављено слободној вољи учитеља да наставу организују тако да сва нормално развијена дјеца постигну наставни циљ („сврху“).

Поучавање траје читав дан, и у основним школама са два или више разреда неопходно је направити распоред часова („сатаказ“). Наглашено је да код прављења распореда часова треба строго водити рачуна о здрављу ученика, односно о правилној смјени умних и физичких вјежби.

⁶⁰ Љетопис ..., стр. 52.

⁶¹ И. Дзадар, Закони ..., оп. цит., стр. 109.

Што се тиче уписа у основну школу, поновљено је све оно што је садржано у Темељном државном закону, и придодата су нека кратка разјашњења. Затим се говори о празницима („феријама“) и наводи списак главних празника за дјецу католичке и дјецу православне вјере, а помињу се и „опћи феријални дани“.

„Кад је поука редовита (цјелодневна), бит ће у пучким школама празник у сриједу и у суботу поподне. — Кад је полудневна поука, бит ће сваког радног дана у пучким школама три сата поуке прије подне, а два сата послје подне.“⁶²

Шесто поглавље Школског и наставног реда које се тиче јавне основне наставе говори о полагању школе и истиче потребу редовног похађања, а као новина јавља се листа разлога због којих дијете може оправдано изостати са наставе. То су:

„а) болест дјетета;

б) болест особа које са школским дјететом живе у истом кућанству или према приликама у истој кући станују, кад је с том болести скопчан погибао заразе;

ц) болести родитеља или друге својте, ако им је дијете од пријеке потребе за послугу;

д) случајевн смрти или ванредне згоде у породици или међу рођацима;

е) ружно вријеме, ако је здравље дјетета у опасности;

ф) кад се не може проћи путем.

Употреба школског дјетета за кућне послове не смије се сматрати разлогом за оправдање“.⁶³

Такође, дужност је учитеља да воде евиденцију и спискове дјеце која су обавезна похаћати школу, а не похаћају је услед неког одређеног разлога. Пазећи на похаћање школе, учители имају строго водити рачуна о његовању здравља у школи („не болесна дјеча ни прљаве вањштине“).

У Школском и наставном реду доста простора посвећено је школској дисциплини. То је и разумљиво када се узме у обзир да је циљ васпитања стварање „ваљаних“ чланова заједнице. За остварење овога циља најбоље средство била је морално-религиозна настава кроз коју ће се младеж „учити страху Божијему и страхопочитању према цару и свевишњој царској кући, упућивати даштују закон и државни ред, да љубе свој народ и заједничку домовину; затим да буду толерантни у вјерском и народном погледу“.⁶⁴

Из овако формулисаниог циља васпитања, и задатака које је настава морала да оствари, јасно се може видјети да су

⁶² И. Дизлар, Закони... (Одл. 5, 11, 1906, бр. 9139, п. ш. в.), оп. цит., стр. 136.

⁶³ И. Дизлар, оп. цит., стр. 139.

⁶⁴ Исто, стр. 143.

основне школе требале да буду превасходно васпитне установе, у којима ће се нарочито водити рачуна о његовању „чувства, дужности и части“.

Све оно што би, евентуално, могло негативно утицати на морално-религиозни развој дјеце, требало је на вријеме спријечити и одстранити.

За све оне који би се „карно“ понашали биле су предвиђене школске казне, и то: укор од учитеља; стајање изван клупе; неприпуштање на забаве или школске излете; остајање у школи након поучавања с примјерним послом и под надзором учитељским; позив пред учитељску конференцију или председника мјесне школске власти; пријетња изгоном и напосокон изгон сам. Никакве друге казне нијесу допуштене, а нарочито тјелесне казне.⁶⁵

Даље, Школским и наставним редом коначно је утврђена јединствена употреба оцјена која изгледа овако:

ПОНАШАЊЕ: 1. похвално, 2. повољно, 3. примјерно, 4. мање примјерно, 5. непримјерно.

МАРЉИВОСТ: 1. постојана, 2. повољна, 3. довољна, 4. нестална, 5. слаба.

НАПРЕДАК: 1. веома добар, 2. добар, 3. достатан, 4. једва достатан, 5. недостатан.

СПОЉАШЊОСТ ПИСМЕНИХ РАДЊА: 1. веома пријатна, 2. пријатна, 3. мање пријатна, 4. непријатна, 5. запуштена.

„... Школска година има четири раздобља. Прво свршава на концу девете школске седмице, друго на концу осамнаесте, треће на концу двадесетседме школске седмице, а четврто на концу школске године. На концу свакога школског раздобља (четврти године) сваки ће учитељ оцјенити у разредном каталогу напредак својих ученика...“⁶⁶

На крају Школског и наставног реда говори се о учитељима. И овдје је наглашено да учитељи у свему морају бити примјер ученицима, а такође је поновљено све оно што је било речено у Темељном државном закону од 14. маја 1869. године. Интересантно је нагласити да су учитељи морали да код првог ступања у службу полажу службеноу заклетву по прописаној формули заклетве.

У морињску школу 1897. године за учитеља долази Буро Чуквас. Рођен је 1873. у селу Пресјека (код Кута — Зеленика). Након завршене учитељске школе радио је у Пријераду (Грбаљ), а потом је прешао у Морињ гдје је савјесно учитељавао 28 година, све до 23. 12. 1925. године. Умро је 18. 12. 1944. године.

⁶⁵ И. Диздар, *Закони...*, оп. цит., стр. 148.

⁶⁶ Исто (Одл. 9, 1. 1907, бр. 244, п. ш. в.), стр. 152.

Учитељ Буџо Чуквас и његова супруга Зорка, рођ. Мианновић,
снимањем 1903. г.

Чим је школа добила и друго одјељење, поред учитеља Чукваса радиле су и неке учитељице (Агата Распор, А. Татић, Zwitter).

Међу учитељима у овом периоду примјеран је лик Антице Дабиновић-Маџар, која је била народна учитељица од 1911. до 1921. године.

Антица Дабиновић-Маџар рођена је у Цариграду 1881. „у времену док су се њени родитељи — родом из Сплита — тамо бавили као и многи људи из наших крајева.

Антица је у цариградским школама стекла солидно образовање и научила француски и италијански језик. Када се 1895. године са родитељима повратила у домовину, могла је са успјехом да настави школовање у женској учитељској школи у Дубровнику коју је завршила 1889. Тада је био мали број школованих учитељица. Антица је са пуно идеала пришла своме позиву, учитељсвала у 7 разних мјеста 23 године док је 1922. године добила Котор. Пензионисана је 1937. као управитељица женске занатске школе у Котору, али продужује просвјетни и јавни рад док су јој здравствене могућности дозвољавале. У Котору је била међу покретачима и заслужним активистима „Кола српских сестара“. Ово друштво је било развило широку активност на организовању стручних школа, бачких кухиња, као и савремене пољопривреде и народне рачности (вез и чипке).

И у последњим годинама живота када није напуштала кућу, живо је пратила и интересовала се свима проблемима обнове и напретка.⁶⁷

Умрла је 3. марта 1968. у Доброти (код Котора). Учитељица Антица Дабиновић одгајила је и припремила неколико морињских генерација за средње школе у Котору, а одатле су одлазили на више школе и стицали дипломе и квалификације за различита занимања.

У анализи успјеха морињске школе потребно је нагласити да се редовном похађању наставе поклањала велика пажња. Учитељи су апеловали на родитеље да шаљу своју дјецу у школу, што се види из неколико написаних докумената из овог периода. Међутим, тадашње прилике узроковале су нередовно похађање наставе.

Године 1914. отпочиње први свјетски рат.

У летопису морињске школе забиљежено је да је „због ратних прилика ова школа била затворена кроз цијелу школску годину 1914/15.“

Сачуван је један веома интересантн документ у коме се жене и мајке морињске жале Њ. к. котарском школском вијећу да су им дјеца постала запуштена и развратна и да ће бити веома тешко повратити им „онај напуштени ред и дисциплину“. У ту сврху неопходан је енергичан учитељ, који познаје мјесне прилике, и зато оне моле да им се из војништва врати стални учитељ Чуквас, „који нас је знао кроз дуга времена потпуно задовољити са својом марљивошћу и својим радом“.⁶⁸

Иначе, те школске године у први разред, који је имао само један одсјек, било је уписано 52 дјеце, а у други, са два одсјека,

⁶⁷ Н. Злоковић, Антица Дабиновић-Маџар, ГИМК, бр. XVII, Котор, 1969, 249.

⁶⁸ АМШ, 1917. (препис).

укупно 77 дјеце. Овакву подјелу условно је веома мали број клупа и заосталост дјеце у првој школској години.⁶⁹

Што се тиче наставе вјеронауке, за православну дјецу је био антажован мјесни парох пои Неђељко Цвјетковић, а католичку вјеронауку је требало да предаје жупник дои Лујо Балетина. Међутим, „због болести и других околности“ није био у могућности да одржава наставу, па је учитељица Дабиновић привремено предавала вјеронауку, да дјеца не би изостала.

У вези са надзором школе, треба истаћи да је дугогодишњи котарски надзорник Андрија Лазаревић често прегледао морињску школу и своје утиске биљежио у књизи за опаске Њ. к. котарског школског надзорника. На истом мјесту пронашли смо и запажања проф. Bernarda Lazzagia.

Коначно, можемо закључити да је период развоја морињске школе од 1903. до 1918, иако регулисан школским законодавством, ипак био оптерећен проблемима који су били последица догађаја на политичкој сцени. Наиме, услед ратних услова школа је дуже времена била затворена, дјеца нијесу редовно похађала наставу, а пошто је у самој школској згради, у ратним условима било смјештено војништво, она је прилично страдала и постала неподобна за рад.

У архивском материјалу морињске школе сачуван је извјештај упућен котарском школском вијећу од стране учитеља Буро Чукваса након повратка из рата:

„Морињ, 20. 12. 1918.

Разна одјелења распршане аустријске војске при свом задњем узмаку, задржала су се преко мјесец дана у Морињу, те су том приликом својеволјно заузели школску зграду и у истој причинили огромну штету, уништивши велики дио школске, као и учитељеве имовине. Тако изгорјеше 12 клупа, 3 врата, 1 армар, 5 прозора, скоро све пријечнице, обалише строп на неколико мјеста поломиле затворе на свим вратима, армарима и столовима... уништише неколико слика и оквира, као и неколико књига, понесоше... и неке старињске драгоцености учитељеве... Према овоме садашња школска зграда и њезина имовина изгледа врло жалосно, скоро све разлупано и опустошено.⁷⁰

Дакле, након што се вратио из војништва, учитељ Буро Чуквас је добио задатак да на згаришту школске имовине отпочне изнова стварати школу у Морињу, а као трајна инспирација служила му је њена свијетла традиција.

У летопису школе децембра мјесеца 1918. записано је:

⁶⁹ АМШ, 1917, бр. 88.

⁷⁰ АМШ, 1918, бр. 82.

„Од 13—15. 12. школа и народ свечано слави народне бла-
дане у спомен оснивања наше слободне и уједињене државе.“⁷¹

Овим је завршен један изузетан период развоја морињске
школе. Историја ове школе (од 1803. до 1918) представља сјајну
страницу у историји нашег народа и школства на коју се може-
мо са поносом осврнути.

⁷¹ Школска кроника, стр. 9—10.

Summary

THE SCHOOL WITH NATIONAL LANGUAGE INSTRUCTION AT MORINJ (1803—1918)

Neđeljka STOJANOVIC

The school at Morinj was established in the violent and uncertain time when many foreign powers were trying to seize the Bay of Kotor.

In that dangerous time the most important task was to keep the rich tradition and national characteristics, first of all the national language, so the foundation of the school at Morinj in 1803 came as the result of the intention to carry out that task.

At the time when Italian language was used at all schools, when their aim was to denationalize and spread reactionary ideas, the school of Morinj promoted the national language and brought up and educated brilliant generations of patriots, philanthropists and humanists. With its school Morinj was the centre of the revolt against everything that prevented progress, all kinds of tyranny, everything reactionary and repressive. The teachers with their pupils kept waving the national flag, sang national songs and preserved the customs even during the hardest periods.

At the same time they fulfilled their duties at school conscientiously, brought up and educated the new generation, prepared it for the study of science at higher schools. Morinj became a place with exceptionate cultural tradition and highly developed sense of enlightenment.

During that period the school of Morinj produced a great number of honourable advocates of the century old liberation ideas, highly educated people and champions of cultural and every other kind of progress. That is the significance of the school of Morinj. The history of the school at Morinj (1803—1918) presents a bright page in the history of our people and education, page at which we may look with proud.